

4. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Харків : Прапор, 1997. – 462 с. (Серія “Від А до Я”).
5. Прудникова Т. І. Фразеологічні одиниці з компонентом ДУША – репрезентанти ближніх периферій концептів РОЗУМ і СЕРЦЕ / Т. І. Прудникова // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 20. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 543-546.

Григораш А. М. Соотношение нейтральных и эмоционально окрашенных фразеологических единиц в украинском биографическом романе (на материале книги В. В. Врублевской “Шаритка с Рунга”).

В статье исследуется соотношение нейтральных и эмоционально окрашенных фразеологических единиц в украинском биографическом романе. Особое внимание уделяется наиболее характерным для украинского языка устойчивым сочетаниям с базовым компонентом душа. В частности, выделено пять продуктивных метафорических моделей таких фразеологических единиц, свойственных как авторской речи, так и речи персонажей книги.

Ключевые слова: нейтральные фразеологизмы, эмоционально окрашенные устойчивые сочетания, метафорическая модель, авторская речь, речь персонажей, украинский биографический роман.

Grygorash A. M. The correlation of neutral and emotional painting phraseological units in the Ukrainian biography novel (based of V. V. Vrublevska’s novel “Sharitka from Rung”).

In article researches the correlation of neutral and emotional painting phraseology in the Ukrainian biography novel. Particular attention spares the most typical for Ukrainian language steady combinations with the basis component soul. In particular picks out five productive metaphor’s models of the such phraseological units peculiar both a author’s speech and personage’s speech of the book.

Keywords: neutral phraseological units, emotional painting phraseological units, metaphor’s model, author’s speech, personage’s speech, Ukrainian biography novel.

Діомідова О. Ю.

**Національний університет “Юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого”**

СЕМІОТИЧНИЙ ТА РИТОРИЧНИЙ НАПРЯМИ В ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми та перспективи розвитку одного з провідних напрямків сучасної лінгвістики – теорії комунікацій. Йдеться про риторичну та семіотичну спрямованість теорії комунікації, їх роль у становленні неориторики та дослідженні маніпулятивних технологій сучасності.

Ключові слова: комунікативістика, семіотика, риторика, комунікація, теорія комунікації.

Сьогодні людина діє в умовах високорозвиненої технологічної цивілізації та весь час знаходиться під впливом сучасних комунікативних технологій. Саме тому мають бути ретельно досліджені роль, характер та сутність комунікації в сучасному світі. Цим сьогодні й занята комунікативістика – одна з найбільш актуальних наук теперішньої гуманітарної парадигми.

Наукова проблематика в галузі теорії комунікації багатовекторна, у центрі уваги перебувають такі питання, як-от: правила та механізми розуміння, спілкування та управління, маніпуляції свідомістю через вербальність. Усе розмаїття проблематики та важливість подальших розробок в сфері теорії комунікації й визначило наукову проблематику статті.

Провідною метою статті виявляється упорядкування головних та актуальних теоретичних позицій, що розвинули в рамках теорії комунікації. Завданням статті є виокремлення та опис найбільш потужних напрямів досліджень в річищі комунікативістики – риторичного та семіотичного підходів.

Підвалини теорії комунікації закладені в роботах відомих лінгвістів та мислителів (В. Гумбольдт, А. Мейє, Ф. Соссюр, О. Потебня, Дж. Остін, Р. Якобсон та ін.), не залишається комунікативістика поза увагою вітчизняних дослідників: розглядаються соціокультурні аспекти (В. Мацюк, Г. Почепцов, І. Фаріон), комунікативні лінгвістика (Ф. Бацевич, В. Зірка, О. Пономарів), прагмалінгвістичні аспекти (Ф. Бацевич, Г. Зельдович, І. Іванова), міжкультурна комунікація (В. Жайворонок, Р. Кісь, Л. Пелепейченко, В. Посмітна). Сьогодні теорія комунікації нараховує багато лінгвістичних шкіл, котрі розглядають комунікативні процеси та людину в них з різних позицій або ж в різних аспектах. Так у 80-х роках ХХ століття зароджується функціональний підхід до мовних одиниць, останні досліджувалися мета та умови використання мови, їх безпосередній рух та еволютивні процеси.

Насьогодні можна назвати декілька провідних підходів до теорії комунікації. Розглянемо ці напрямки докладніше.

Риторична теорія комунікації вивчає комунікацію як мистецтво підготовки, побудови і ведення успішного діалогу або успішної монологічного мовлення.

Сучасна риторична теорія комунікації бере свій початок від “неориторики”, нової дисципліни, створеної вченими бельгійської школи риторичного аналізу в 50-х роках ХХ сторіччя. До цього часу класична риторика перетворилася на набір наївних і формальних уявлень про комунікативний вплив мовленнєвої діяльності. Це в результаті спростило риторичну практику до декількох формальних схем. Х. Перельман стверджував, що розвиток нової риторики повинен ґрунтуватися на діалектичних категоріях з урахуванням людського фактору як основи соціальної комунікації, тобто “іраціональної природи звичайного комунікативного дискурсу” [4].

Ця теорія сприяє виникненню нової галузі риторичного мистецтва. Неориторика (теорія аргументації) бере на себе роль нового і правильного інструменту реальної ефективної комунікації, який враховує необхідність змінних комунікативних стратегій, неоднозначності ситуаційності реальної гуманітарної аргументації. Більш того, Х. Перельман, який за освітою був юристом, звернув увагу на особливості доведення істинності обвинувачення та захисту. Слідуючи його логіці, переконувальний дискурс базується на систематичному використанні оцінних тверджень, пропонує не раціональний, а вільно-приспосовницький підхід до вибору висловлювань. Оцінка здатна мотивувати будь-який “іраціональний вибір, який ґрунтується на інтересі, захопленні, упередженні, міфі”, вони суб’єктивні і анархічного, приблизні і логічно необов’язкові. Тобто, виходить, що використання тільки логіки і тільки позитивних методів не може пояснити того, чому оцінки в ході вербальної комунікації представляють силу аргументу. Тому твердження “це є” / “це існує” продукує інтенцію обов’язковості: “той повинен зробити це, бути таким”.

Х. Перельман пропонує проводити дискурсивний аналізу контекстуальної унікальності кожного випадку успішної комунікації-висловлювання. Об’єктом досліджень стає, наприклад, не цінність, а роздуми про цінність, не право, але обґрунтування права, не раціональність судження, але процедура її встановлення в дискурсі. Тобто, риторична теорія комунікації заснована на принциповому поділі логічного доказу і аргументації. В останній внутрішньо міститься багатомістовий досвід спілкування, боротьби людських бажань і намірів.

Життєво багатий і суперечливий характер повсякденної комунікації був взятий як відправний пункт, йому була підпорядкована логіка висловлювання і спілкування, це стає причиною для виникнення нових типів логіки (алетичної, деонічної), які враховують суспільно-культурні цінності і суб'єктивізм процесу комунікації.

Неориторика в сучасній лінгвістиці абсолютно по-новому розглядає тропи (фігури мови і мислення). Р. Якобсон протиставляє метафору (генерування асоціацій за схожістю) і метонімію (асоціація формується за принципом суміжності). Виділяються три основні і головні тропи (метафора, метонімія, синекдоха), а також ведуться пошуки “першотропа” (Ц. Тодоров, У. Еко). Як результат з'являється стаття Ж. Женетта, у якій дослідник пише про перетворення риторики на науку про фігури або “фігуратику”[8].

Подальший розвиток цього напрямку пов'язаний з постмодернізмом і деконструктивізмом. А так само з науковими розвідками Р. Барта, М. Фуко, Ж. Дерріда, Д. Карнегі, Д. Вольтона та ін.

Сьогодні семіотична теорія у колі інтересів залишає комунікацію як взаємодію систем вербальних (мовних) і невербальних (кінесика, міміка, жести та ін.) знаків. Причому комунікація найчастіше сприймається як креолізована (змішана) знакова система. Креолізованою з позицій семіотики виявляється реклама, медіапродукт, соціокультурна діяльність, юридична практика та законотворчість.

Основи семіотики як науки закладені Ч. Пірсом, а також сформульовані в роботах Ч. Морріса. Широку популярність Ч. Моррісу принесла книга “Основи теорії знаків” (1938), стала класичною і його наступна робота “Знаки, мови і поведінка” (1946).

На початку ХХ століття Луї Ельмслев, датський лінгвіст, запропонував свою теорію комунікації, яка дістала спеціальне визначення – семіотична. Семіотика – це наука про знаки і знакові системи. Знакові системи – це, наприклад, мова, системи дорожніх знаків на дорозі, нагороди, що вручаються героям в якій-небудь країні, математичні формули, і т.д. Тобто, семіотика – це наука про знаки, засобах вираження значення і різноманітні знакових форм.

Підвалини семіотичної теорії комунікації становить знак. Перш за все, ця теорія передбачає існування двох планів в структурі знака природної мови (вербального знака): план вираження (набір передбачуваних традицією звуків (букв)) і план змісту (значення традиційно позначене певним набором букв / звуків).

У семіотичній теорії комунікації розглядаються два боки втілення знака: зовнішня оболонка знака (буква, візуальний образ, картина, будівля, жест, подія, піктограма і т.п.); значення (наповнення, оцінка, експресивність).

У семіотичному напрямі теорії комунікації для дослідження знакових відносин прийнято користуватися так званим “трикутником Фреге”. Готлоб Фреге, німецький вчений, один із засновників математичної логіки, розробляв теорію семіотики. На перше місце він виводив не саме знак, але його вживання з метою передачі значення (інформації). Тип мовлення, предмета, явища дійсності називають “денотатом знака”. Конкретну річ представляють як “референт знака”. Людська психіка влаштована так, що позначає світ не прямо, а через систему асоціацій, сприйняття мовлення. До вершину трикутника часто поміщають уявлення про мовлення, тобто “сигніфікат знака”. Це поняття в більш складних проявах слід називати: “концепт”, або “деігнат знака”.

Семіотична теорія комунікації, коли йдеться про невербальні знакові системи, тобто для відображення взаємозв'язку людини із семіотичними системами (фактично з оточенням) формують так званий трикутник Фреге.

Усе життя і діяльність людини і людства проходить в рамках цього трикутника. Три сторони трикутника Фреге відображають три аспекти буття семіотичної комунікації: семантику (значення), синтактику (знак), прагматику (особа). Знак не створюється з нічого, не виникає нізвідки, але в природі людини закладений потенціал до комунікації, що відкриває можливість і необхідність для творіння, розуміння і трансляції знака. У семіотиці прийнято виділяти три види знаків за ступенем їх близькості до вихідного предмету: ознаки, сигнали і власне знаки. Знак пішохідного переходу є ознакою громадського дозволу перейти дорогу в конкретному місці. Цвітіння каштанів сигналізує про початок весни. Знак виконує функцію заміщення предмета.

Відповідно виокремлюються три площини дослідження знаків систем, також і мови. Синтактика вивчає закони співвідношення знаків між собою, правила і форми поєднань знаків, процеси освіти і перетворення знаків як таких, поза системних зв'язків. Семантика трактує відносини знаків і їх потенційних значень, тобто вивчає взаємовідносини знака з об'єктами, що позначає знак. Прагматика досліджує відношення знаків з інтерпретаторами: мовцями, тими, хто чує, пише, читає.

Знаки можуть бути інтенціональні – навмисно уживані. Природні – такі, що використовуються ненавмисно. Людині властива міміка і жестикуляція ненавмисного, природного характеру. Досвідчений маніпулятор, психолог, фахівець за зовнішнім виглядом та поведінкою співрозмовника може передбачити хід розмови і його результат, і навіть розкрити ретельно приховані, але справжні наміри учасників процесу комунікації. Однак, більшість знаків, створених людиною, належать до інтенціональних, тобто, вживаються навмисно, з метою вплинути, повідомити певну інформацію, оцінку, емоцію.

За ступенем відношення до означеного виділяють іконічні, індексальні і символічні знаки:

1) іконічні знаки – це образи, які мають природну схожість з позначуваним об'єктом, хоча і досить умовну (ікона, картина, світлина);

2) індексальні знаки, які вказують на об'єкт (показано пальцем, стрілкою, окличний вигук);

3) символічні знаки нескінченно умовні, не пов'язані з об'єктом, метафоричні, заміщають позначуваний об'єкт на рівні ситуації і в процесі мислення (слова, символи-алегорії, наприклад, етносимволи: ведмідь, лев, двоголовий орел).

Дослідження комунікативних систем з позицій знакової теорії багато в чому засновані на праці швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра. Ф. де Соссюр називав знак двостороннім психічним за природою утворенням, що з'єднує поняття (означається) і образ (що означає). Це двосторонній комплекс створюється не індивідом, але за згодою колективу. Основним же внеском Ф. Соссюра в теорію комунікації, мовознавчі дисципліни слід визнати ідею системності природних мов та інших комунікативних систем. Кожен знак, кожен елемент системи не існує і не має значення сам по собі: значення підтримується у взаємозв'язку всіх складових системи.

Важливим аспектом в теорії семіотичної комунікації є теза про вмотивованість знака, тобто наявність його внутрішньої форми і його довільність. У повсякденному використанні мови учасники мовного спілкування (або мовець) не розділяють свідомо ці два плани – вираження та зміст. І це зрозуміло, рефлексія тільки руйнує успішність комунікації і робить вербальні та невербальні знаки непридатними для використання.

Знак з позиції теорії комунікації тлумачиться як посередник, котрий поєднує світ і людину, сфери предметів та сфери смислів. Відповідно, знак в усіх відношеннях випробує на собі вплив цих двох сторін. Довільність знака – це динамічна його

сторона, що дає можливість комунікативного його вживання і уможлиблює зміни в системах комунікації. Довільне перенесення значення вчиняється вже у вихідному пункті семіозису (знакотворчості, створення знака), у вживанні *aliquisproaliquo* (латинський вираз: щось замість чогось). Вмотивованість – консервативна, що встановлює норму сторона, яка гарантує відносну стабільність мовної картини світу і комунікативних систем в цілому.

Саме семіотична теорія комунікації оперує найбільш ефективним інструментарієм маніпуляцій в будь-якій ідеології, пропаганді, навіть юридичній риторичі. Наприклад, суд присяжних. Адже звичайнийприсяжний може дійсно не знати про природну зв'язку звучання і значення, слова і предмета (вмотивованості знака: значення мотивовано позначається предметом), то цим можна маніпулювати.

Для користувача комунікативної системи зрозуміло і життєво необхідно, щоб слово в його діяльності безпосередньо пов'язувалося з предметом. І ось тут працівник соціокультурної і медіасфери “підсовує” наївному споживачеві потрібне маніпулятору слово замість потрібного споживачеві. Прикладів таких маніпуляцій багатоу сучасному суспільному житті, і в минулій (сучасні комуністи щодо осіб пенсійного віку, щодо тих, хто жалкує про Радянський Союз, демократи в грі з національною та націоналістичною лексикою тощо). Зрозуміло, у стратегії обману та маніпуляції фактами закладена ще маса всіляких тактик, проте основа і сама можливість обману можлива через розбіжність інтуїції наївного користувача відносно принципової невмотивованості знака.

Особливо в цьому зв'язку ефективним є вживання міфологеми (згорнутий до обсягу слова або виразу (фразеологізму) міф, засіб економії та створення культурних смислів у висловленні). Як пише теоретик масової комунікації М. Мак-Люен: “Міф НЕ кульгає, а стрибає (тут корисно згадати англійське вираз *tojumpatconclusions*, дослівно “стрибати на висновки”, тобто доходить висновків без міркувань)”[8, с. 416].

Використання міфологем ще один предмет вивчення в сфері семіотичної теорії комунікації. Якби доводилося міркувати над кожним знаком, комунікація просто зупинилася б. Є знаки, які в побутовій свідомості тісно пов'язані з предметом на рівні культури, традиції, міфу, іноді можна використовувати міфологему замість предметів і реальних подій. Цей прийом дуже популярний в сучасній журналістиці, роботі захисників та прокурорів, технологіях зв'язків з громадськістю. Особливо широко цим користуються політичні діячі та пропагандисти під час проведення всіляких передвиборних кампаній, введення на ринок нового продукту. Відкритим для сучасної семіотичної теорії комунікації залишається питання про закони і правила співвідношенні слова і речі, звучання і значення, плану вираження і плану змісту знака в різних системах комунікації.

Сучасна семіотика як одне з основних положень висуває тезу про принципovu невмотивованість знака (арбітрарність). Це значить, що між звучанням і значенням все-таки не виявлено, або не існує принципового зв'язку. Принцип невмотивованості знака є першим фундаментальним законом семіотики та теорії комунікації.

Усе зазначене вище, дає можливість зробити висновки про розвиток теорії комунікацій у семіотичному та риторичному напрямках. Це робить можливість створення не тільки теоретичних аналітичних праць, але й можливість створити низку практичних рекомендацій для спеціалістів у галузі юриспруденції, законотворчості, академічного та політичного красномовства.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советскаяэнциклопедия, 1990. – С. 136–137.

2. *Барташева А. И.* Номинативные аспекты невербальных средств реализации дискурсивной стратегии доминирования / А. И. Барташева // Вісник ХНУ. – Харків : ХНУ, 2004. – № 627. – С. 84–87.
3. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
4. *Иванова И. Б.* Риторика: кредитно-модульный курс : учеб. пособие для бакалавров / И. Б. Иванова. – М. : Дашков и Ко : Наука-Спектр, 2013. – 232 с.
5. *Остин Джон.* Избранное / Джон Остин. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
6. *Павлюк Л. С.* Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
7. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : “Ваклер”, 2001 – 656 с.
8. Эффективная коммуникация: история, теория, практика. – М. : ООО “Агенство КРПА Олимп”, 2005. – 960 с.

Диомидова Е. Ю. Семиотический и риторический направления в теории коммуникации.

В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития одного из основных направлений современной лингвистики – теории коммуникации. Речь идет об риторическом и семиотическом направлениях в русле теорикокоммуникации, их роль в становлении неориторики и исследованиях современных манипулятивных технологий.

Ключевые слова: коммуникативистика, семиотика, риторика, коммуникация, теория коммуникации.

Diomidova E. Semiotic and rhetorical aspect of the theory of communication.

In this article the author examines the problems and prospects of one of the leading areas of modern linguistics – the theory of communication. This is a rhetorical and semiotic focus of communication theory, its role in the development of new rhetoric and research manipulation technologies of present.

Keywords: communicatvistics, semiotics, rhetoric, communication, communication theory.

Дмитриева Ю. Л.

Горловский институт иностранных языков

**СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ КОНЦЕПТА ‘МИРОВОЕ ДЕРЕВО’
В РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ
(на материале произведений С. Есенина и Н. Клюева)**

В статье рассматриваются две основные содержательные формы концепта ‘МИРОВОЕ ДЕРЕВО’: понятие и образ. Автор подчеркивает универсальность данного лингвокультурного феномена, который представлен у ариев, греков, скандинавов, славян. В работе приведены основные когнитивные перцептивные и метафорические признаки, формирующие образ мирового дерева.

Ключевые слова: концепт, понятие, образ, перцептивные и метафорические когнитивные признаки, денотат.

Мировое дерево является объектом исследовательского интереса ученых разных областей знания – филологов, философов, историков, культурологов и др. Оно рассматривается как единица культурного вегетативного кода, закрепленная в фольклорных текстах (А. Н. Афанасьев, М. А. Можейко, В. В. Напольских, С. А. Сиднева, Н. И. Толстой, Н. В. Топоров и др.). М. Элиаде описывает символизм мирового дерева сквозь призму религиозных концепций и идей шаманизма. Культурологический анализ концепта ‘МИРОВОЕ ДЕРЕВО’ представлен в исследовании О. С. Карнауховой. Кроме того, в ряде работ описываются и сравниваются денотаты мирового дерева. В данном случае под термином “денотат”